

УДК 341.5:[343:349.6]:341.485

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.343548>

А. О. Пугач,

аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖ АНТРОПОЦЕНТРИЗМОМ ТА ЕКОЦЕНТРИЗМОМ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОЦИДУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

У статті були проаналізовані ключові підходи до розуміння довкілля на прикладі побудови взаємозв'язку між завданням негативних наслідків та діяльністю людини під час збройних конфліктів – а саме, на прикладі В'єтнамської війни і застосування хімічної зброї під час однієї з операцій, що дали поштовх до розвитку екологічної юриспруденції. Такі підходи можна простежити від філософських – таких як екологічна етика, екологічна справедливість, глибокої та соціальної екології, рух за права тварин та екофемінізм – до правових, а саме підходу крізь права людини, прав природи і прав майбутніх поколінь.

У цьому контексті було здійснено розмежування між антропоцентричними і екоцентричними призмами до аналізу шкоди довкіллю, де перевага надається або її розумінню крізь шкоду для людей та впливу на людські групи, або зосереджується увага на наслідках для довкілля per se. Надалі, авторкою було досліджено бачення екоциду як форми геноциду в іноземній доктрині на прикладі прав корінних народів Австралії, Кенії і Америки. Було зроблено висновок щодо подальших перспектив та викликів такого регулювання, зокрема на його недостатність і зосередженість на шкоді людській групі. Втім, було зауважено, що такий підхід може набувати своєї актуальності і для України на прикладі такого корінного народу, як кримські татари, а тому може потребувати подальшого розвитку. Далі, було проаналізовано запропоновані іноземною доктриною групи підходів до криміналізації екоциду – а саме, інкременталістська школа, школа реляційної онтології, школа соціальної корисності та школа екоцентричного пріоритету. На їх прикладі було показано розбіжність між антропоцентричними та екоцентричними підходами в доктрині. Залежно від підходів, запропонованих школами, залежать потенційні елементи міжнародного злочину – зокрема, рівень наміру, тобто суб'єктивної сторони. Було також звернено увагу на виклики при обранні екоцентричного напрямку – а саме, застосування їх до вже упорядкованої системи міжнародного кримінального права, в тому числі щодо нових категорій потерпілих.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право; права людини; екоцид; геноцид; екологічні злочини; шкода довкіллю.

Постановка проблеми. В епоху антропоцену увага до навколишнього середовища почала набувати особливої актуальності. Наразі спостерігається глобальне звернення уваги міжнародної спільноти на такі проблеми, як глобальне потепління, забруднення довкілля і втрата біорізноманіття – які називають трьома найбільшими викликами для природи. Це пов'язано з попередньою недооцінкою людського негативного впливу, що здійснювався впродовж століть – від стрімкої індустріалізації, що викликала забруднення повітря, до війни, де внаслідок бойових дій завдається безпрецедентна шкода довкіллю. Згубні наслідки для природи ми можемо прослідкувати від застосування «Агенту Оранж» у В'єтнамі до руйнування Каховської ГЕС в Україні. Після розпаду СРСР в багатьох країнах-колишніх республіках екоцид закріплювався в нових кримінальних кодексах – зокрема, в Україні, Грузії, Узбекистані, Казахстані, Білорусі, Росії, Вірменії та ін. Втім, підходи до довкілля, що застосовувалися тоді і є актуальними досі, потребують свого переосмислення – з урахуванням сучасних проблем, а також поточних тенденцій в національній та міжнародній доктрині і практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, що зробили внесок у міжнародне становлення злочину екоциду, слід виокремити Артура Галстона, Едгара Ледерера і Річарда Фалька, адже вони були першими, хто формував підхід до екоциду та звернув увагу на необхідність розслідування шкоди, завданої збройним конфліктом, для екосистем. Екоцид потребує свого переосмислення не лише як злочин під час війни, а й у мирний час, а для цього є необхідність в глибшому дослідженні екологічної етики, підходу до прав людини і доктрини прав майбутніх поколінь. А тому, окрему увагу було звернено на іноземну доктрину і підходи, запропоновані там, зокрема Девіда Зірлер, Паола Віллавісенсіо-Кальсаділья, Саймона Кейні і Едіт Браун Вайс. Крім того, доктринальний розвиток розуміння екоциду як форми геноциду зробили Мартін Крук і Лорен Дж. Айхлер, а Меттью Гіллет аргументує нормативне врегулювання екоциду крізь екоцентричну призму.

Формулювання завдання статті. Стаття має на меті запропонувати нові підходи до криміналізації шкоди, завданої довкіллю, спираючись на міжнародний досвід та сучасні доктринальні підходи в цій області.

Виклад основного матеріалу. Започаткування екологічного руху прискорилося в ХХ столітті – його часто пов’язують з публікацією Рейчел Карсон «Мовчазна весна», яка вийшла друком у 1962 році¹. Згодом, цей рух набув свого виняткового значення на фоні подій В’єтнамської війни, коли збройні сили США брали участь в програмі хімічної війни під назвою «Операція «Ranch Hand»». Тоді, з метою знищення лісового покриву, сільськогосподарських угідь та запасів продовольства для армії Північного В’єтнаму, з 1962 по 1971 рік американські військові розпилили близько 19 мільйонів галонів гербіцидів по всій території Південного В’єтнаму². Гербіциди були шкідливими для людського здоров’я і завдали серйозної шкоди довкіллю, через що їх застосування в збройних конфліктах стало згодом забороненим. Тоді група вчених вигадала і поширила термін «екоцид»³.

Розвиток концепцій екоцентричного світогляду

На початку 1970-х років розпочався розвиток науки екологічної етики як складової екологічної філософії: ініціювалися публікації в філософських журналах, книги, конференції та заняття в коледжах та університетах щодо природи та її місця в житті людини⁴. З середини 1980-х років і донині дослідження, публікації та викладання в галузі екологічної етики стрімко зростають і продовжують розвиватися⁵. У 1970-80-х роках значення набули концепції *екологічної справедливості*. Науковці, екологічні активісти та

¹ Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. С. 1.

² Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics (2021) Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. С. 5.

³ David Zierler . The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. 2011. Published by: University of Georgia Press. 269. С. 25.

⁴ Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. С. 1.

⁵ Там само. С. 15.

громадські групи вимагали більшої уваги до екологічної справедливості в політиці, економіці, суспільстві та особистому житті. Крім того, паралельно зароджувалися й інші рухи: рух *глибокої екології* намагався сформулювати всеосяжне екоцентричне світобачення та спосіб життя, засновані на рівності всіх форм життя та відмові від усіх форм панування, особливо панування людини над природою; *соціальні екологи* наголошували на впливі соціальної ієрархії, тобто панування над іншими людьми, на стан навколишнього середовища; *рух за права тварин* долучився до дебатів, наполягаючи на розширенні поняття справедливості за межі людського роду; *екофеміністки* підкреслили зв'язки між патріархатом, деградацією навколишнього середовища та соціальною несправедливістю⁶.

Крім того, варто звернути увагу на інший підхід, де пропонується нормативно закріпити права природи *per se*. У цьому контексті доцільно згадати конституцію Еквадору, а також законодавство Болівії і Панам, де таке унормування відбулося. Так, у Болівії було прийнято закон, в якому закріплювалося, що *Мати-Земля є динамічною живою системою, що складається з неподільної спільноти всіх живих систем та живих організмів, які є взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємодоповнювальними, і мають спільну долю*; законом визначено, що матері-Землі належать право на життя, на різноманітність життя, на воду та чисте повітря, на підтримку її компонентів у збалансованому стані, на збереження від забруднення, на відновлення і право на відсутність генетично модифікованих організмів та хімічних речовин, які можуть порушити її цілісність та здоров'я⁷.

У цілому науковці пропонують розширення прав для природи через такі причини: 1) природа може розглядатися як така, що не має власного правового статусу, але опосередковано захищається суб'єктивними правами людини –

⁶ International Environmental Law, Policy and Ethics. Alexander Gillespie. Oxford University press. 2000. 211 P. C. 132.

⁷ Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>

чого недостатньо для її захисту від людського негативного впливу; 2) природа може розглядатися як спільна спадщина людства – і тоді є обов'язок по її збереженню для майбутніх поколінь; 3) природа може бути захищена в результаті конституційних положень, спрямованих на захист навколишнього середовища (екологічний конституціоналізм); 4) Природа (автор, професор, доктор Єнс Керстен, пише це слово з великої літери в цьому п'ятому випадку) отримує незалежний правовий статус як суб'єкт права і *особа*⁸.

Питання, що, вочевидь, виникає – це те, як саме ми маємо сприймати природу – чи виключно крізь аспект цінності її для людини, або ж крізь цінність природи через сам факт її існування. З цього приводу розрізняють два підходи – антропоцентричний та екоцентричний. З точки зору кримінального права, як зазначає Меттью Гіллетт⁹, традиційно навколишнє середовище розглядалося *через антропоцентричну призму* і характеризувалося як ресурс, який слід експлуатувати на благо людства, особливо в періоди збройних конфліктів; з цієї суто утилітарної точки зору, навколишнє середовище цінується лише в тій мірі, в якій воно служить інтересам людей. Природа, як правило, не мала власної внутрішньої цінності в рамках міжнародного гуманітарного права, за винятком обмежених обставин, а відповідні заборони зазвичай обумовлюють заборону руйнування навколишнього середовища шкодою для людей або їхнього майна – ніби *«екологічні міркування» не повинні накладати обмеження на «застосування бойової сили» в будь-який спосіб, який би зробив військову діяльність передбачуваною і, таким чином, поставив під загрозу «виконання місії»*.

Екоцентричний підхід набув більшої популярності протягом останніх років. Його прихильники прагнуть не тільки застосування міжнародного кримінального права до екологічної шкоди як такої, але й *розробки нових*

⁸ Alessandro Pelizzon. Ecological Jurisprudence The Law of Nature and the Nature of Law. Springer. 2024. С. 213.

⁹ Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. С. 13.

заборон, що криміналізують шкоду навколишньому середовищу незалежно від стану збройного конфлікту та незалежно від того, чи завдано шкоди людям внаслідок протиправних дій¹⁰.

Науковець Саймон Кейні займався розробкою підходу до розуміння кліматичних змін *крізь права людини*. Він, зокрема, зазначив, що аналіз впливу кліматичних змін з точки зору прав людини має кілька фундаментальних переваг над іншими домінуючими підходами до розуміння кліматичних змін¹¹. Так, науковець вважає, що зміна клімату ставить під загрозу три ключові права людини: право на життя, право на здоров'я та право на існування¹².

Думається, цей підхід є вельми актуальним; він може бути застосований не лише для оцінки наслідків зміни клімату, а і в цілому, коли йдеться про негативний, антропоценний вплив на довкілля та всі екосистеми. Поки глобальні правозахисні системи повною мірою не готові до того, щоб застосовувати комплексний екоцентричний підхід при формуванні правових інструментів впливу, поєднання з підходом прав людини може допомогти досягнути короткову строкову мету нормативного визнання найтяжчого складу міжнародного злочину – екоциду. Згодом, вочевидь, може постати проблема пошуку нової правозахисної системи, сфокусованої на захисті довкілля.

У 1989 році вийшла друком книга професорки Едіт Браун Вайс під назвою «Справедливість по відношенню до майбутніх поколінь: міжнародне право, спільне надбання та справедливість між поколіннями». У цій книзі ще тоді розглядалися проблеми прав майбутніх поколінь в контексті їх доступу до природної та культурної спадщини. Так, професорка пропонує: 1) *концепцію планетарної довіри*, що означає, що кожне покоління отримує природну та культурну спадщину в довіру від попередніх поколінь і зберігає її для

¹⁰ Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. С. 14.

¹¹ Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. С. 164.

¹² Там само. С. 166.

майбутніх поколінь; 2) *доктрину міжпоколіннєвої рівності або справедливості між поколіннями*, яка включає а) *планетарні права* як бенефіціарів довіри на отримання переваги від спадщини своїх предків, а також б) *планетарні зобов'язання* щодо збереження природної та культурної ресурсної бази для майбутніх поколінь. А для того, щоб ці зобов'язання і права могли бути реалізовані, вони повинні стати частиною міжнародного права, а також національних і субнаціональних правових систем¹³. Принагідно зазначимо, що, наприклад, Преамбула Конституції України 1996 р. чітко фіксувала положення, що Конституція приймається з усвідомленням відповідальності перед нинішнім та *прийдешніми поколіннями*¹⁴.

У 2023 р. було прийнято Маастрихтські принципи щодо прав людини майбутніх поколінь¹⁵, де визначалася важливість прав майбутніх поколінь і, серед іншого, пропонувалося закріпити порушення щодо дотримання прав майбутніх поколінь. У контексті прав майбутніх поколінь варто також згадати запропонований професором Себастьяном Жоденом спосіб їх регулювання за допомогою кримінально-правової політики – закріплення як окремого складу злочину¹⁶. Серед таких злочинів пропонується, зокрема, виділити такі: (h) заподіяння широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу, в тому числі шляхом знищення цілого виду або екосистеми; (i) незаконне забруднення повітря, води або ґрунту шляхом вивільнення речовин або організмів, які серйозно загрожують здоров'ю, безпеці або засобам виживання членів будь-якої ідентифікованої групи або колективу.

¹³ Edith Brown Weiss. In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyo, Japan. Transnational Publishers Inc. 1992. С. 2.

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁵ Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view.

¹⁶ Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.

Хоча концепція прав майбутніх поколінь є важливою для розуміння наслідків негативного впливу поточної шкоди на людське майбутнє, на даному етапі дослідження нам видається, що забезпечувати ці інтереси можливо крізь реакцію на поточні екологічні виклики засобами міжнародного кримінального права, що стане можливим завдяки нормативному закріпленню міжнародного злочину екоциду. А тому створення окремого складу злочину, пов'язаного з майбутніми поколіннями, не виглядає конче необхідним, адже таким чином здійснюватиметься подвійна кваліфікація за один злочин, вчинений у теперішній час.

Екоцид як форма геноциду

Такий підхід є заснованим на досвіді колонізованих країн, в центр якого ставиться питання щодо впливу колонізації на можливість проживання на власній землі, збереження культури та пам'яті поколінь. Так, доктор Мартін Крук зауважує, що капіталістична природа, досліджуючи самі межі екосистемних законів і дестабілізуючи біосферу у прагненні накопичувати капітал, може спричинити екологічний колапс людської цивілізації і навіть спровокувати подію самознищення виду, або омніцид¹⁷. Доктор Крук досліджував корінні народи в Австралії та Кенії. Він відстоює можливу кваліфікацію триваючого злочину геноциду в Австралії, який, на його думку, розпочався з кампаній винищення у 1800-х роках, за якими послідували біополітичні програми асиміляції, а також новітні процеси «примирення» та спотворення прав корінних народів як частина асиміляційної програми націотворення; у поточній фазі, згідно його візії, відбувається продовження захоплення земель колоністами-поселенцями, що уможливлює нестримний видобуток корисних копалин в Австралії. Саме це останнє явище описується як екологічний геноцид, що ґрунтується на ресурсах, в тому числі видобуток екстремальної енергії, відомої як вугільний метан¹⁸.

¹⁷ Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p. С. 4.

¹⁸ Там само. С. 17.

У Кенії, згідно з аргументами М. Крука, злочин розпочався під час початкової фази колонізації у 1888 році через захоплення землі, за яким послідувала друга концентрована фаза геноциду під час надзвичайного стану з жовтня 1952 року по грудень 1959 року, коли було організовано жорстоке придушення опору відчуженню земель; у новій, третій фазі, у постколоніальний період Кенії та в епоху зміни клімату й антропоцену, екологічно вразливим корінним групам загрожує безліч екологічних і культурно-геноцидних примусових процесів соціальних змін, серед них найбільш помітними називають захоплення земель, ринковий енвайренменталізм (тобто використання довкілля для досягнення економічних цілей) та неоліберальний консерватизм¹⁹. У такий спосіб небезпечні екологічні наслідки загрожують культурній цілісності лісових народів, оскільки розривають їхній зв'язок із землею, яка втілює їхню культурну ідентичність і духовну життєздатність, що підтримувалася через міжпоколіннєві та сучасні стосунки²⁰.

Такий підхід до взаємозв'язку із землею для корінних народів і правом існувати на своїй землі видається цілком актуальним і в українському контексті, зокрема, на прикладі депортації корінного народу – кримських татар – з території Кримського півострова у 1944 році. З урахуванням підходів, запропонованих Мартіном Круком, ймовірно можна прослідкувати приклад геноциду не через системну геноцидну політику, що проявлялася у фізичному винищенні груп, забезпечену державою, а радше крізь економічну політику, під час якої населення, що має проживати право на своїй території, позбавляють можливості користування природними ресурсами, благами, що може надавати земля, і через це знищується їх ідентичність і культура, що в подальшому може призвести до винищення групи – хоча першочергово дії

¹⁹ Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p. С. 17.

²⁰ Там само. С. 17.

можуть виглядати нібито легально. Згодом це також приносить негативні наслідки для довкілля, такі як зміна клімату і забруднення.

Доктор М. Крук пропонує вважати екоцид однією з форм геноциду, а саме – знищення або відсікання від екосистемного середовища проживання групи²¹. У цьому контексті він, серед іншого, спирається на Декларацію ООН щодо прав корінних народів²², що встановлює 1) вільну, попередню та інформовану згоду; 2) право на самовизначення; 3) право на землю – які є ключовими для їхньої культурної цілісності, а також компенсаційні права, що дозволяють цим народам захищати зазначені права²³.

Лорен Айхлер також наводить приклад, пов'язаний з корінними народами, які проживали на території Америки – так, у 1492 році європейські дослідники прибули до регіону і спричинили руйнівні зміни землі, екосистемам та життю корінних народів – зокрема, вирубування лісів для звільнення місця під ферми та садиби, відстріл диких тварин до майже повного вимирання та повне витіснення корінних народів з їхніх традиційних земель²⁴. Для корінних народів ці зміни мали довгострокові наслідки для життєздатності їхніх культур, вплив яких відчувається й досі, і згідно зі світоглядами багатьох культур корінних американців, руйнування, завдане землі, воді та нелюдським істотам Америки, було актом насильства проти їхніх спільнот²⁵. У такий спосіб авторка аргументує, чому такі дії можна вважати актом геноциду щодо корінного населення, і вважає екоцид формою геноциду; навіть у випадках, якщо немає людських груп, безпосередньо чи опосередковано націлених на

²¹ Martin Crook. *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus*. University of London Press. 2024. 253 p. С. 23.

²² Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text

²³ Martin Crook. *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus*. University of London Press. 2024. С. 24.

²⁴ Lauren J. Eichler. *Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide*. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>. С. 104.

²⁵ Там само. С. 104.

знищення, згідно її баченню екоцид все одно може бути формою геноциду²⁶. Критикуючи інші підходи, Айхлер зауважує, що екоцид – не просто метод, який передбачає, що знищення природного світу є інструментом для знищення групи людей, натомість, екоцид є актом геноциду, оскільки він буквально знищує, спотворює та калічить нелюдських (other-than-human) членів корінних громад²⁷.

Даному підходу не вдалося оминати критику, що ґрунтувалася на нормативних аргументах. Так, прихильникам позиції визнання екоциду формою геноциду дорікали, що вони нібито поверталися до першочергового визначення геноциду, запропонованого Рафалом Лемкіним, ігноруючи конвенційне визначення, запропоноване Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду, його обмеження і те, що деякі форми геноциду не увійшли до фінальної редакції Конвенції (зокрема, культурний геноцид). Тим не менш, цей підхід виглядає як такий, що містить потенціал трансформаційності, і може ініціювати зміни у визначенні самого геноциду. Втім, у такий спосіб природа тісно пов'язується з людьми, і таким чином виходить, що негативна шкода довкіллю *per se* все одно залишається поза регулюванням міжнародної кримінально-правової політики.

Наукові підходи щодо розуміння та нормативного регулювання міжнародного злочину екоциду

Професор Меттью Гіллет, залежно від запропонованої дефініції екоциду, виділив окремі групи підходів до цього поняття, які репрезентують різні юридичні дискусії і так само по-різному визначають те, які інтереси своєю криміналізацією має охороняти екоцид – екоцентричні чи антропоцентричні²⁸.

²⁶ Lauren J. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>. С. 108.

²⁷ Там само. С. 109.

²⁸ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 6.

Першим серед підходів є *інкременталістська школа* – цей мінімалістський напрямок передбачає незначні коригування до існуючих злочинів з метою розширення екологічної сфери дії Римського статуту; оскільки цей підхід покладається на зв'язування зі злочинами, орієнтованими на людину, він має за своєю суттю антропоцентричний характер²⁹. Також прикладом цього підходу може бути і запропонована політика офісу прокурора Міжнародного кримінального суду, де шкоду довкіллю пропонується інкримінувати відповідно до вже наявних складів міжнародних злочинів. Таким чином, інкременталістська школа демонструє значною мірою антропоцентричну схильність, що ризикує обумовити судове переслідування за шкоду довкіллю вчиненням злочинів проти людей або їхнього майна; таким чином, вона надсилає сигнал, що шкода, завдана природі, має значення лише якщо і в тій мірі, в якій, страждають люди³⁰.

Друга школа, яка, натомість, глибоко займається екологічною шкодою, – це *школа реляційної онтології*. Вона ґрунтується на центральному положенні про те, що люди і природа нерозривно та невіддільно пов'язані, особливо корінні народи. Схожі підходи вже було розглянуто вище. Так, погляди корінних народів на екоцид часто підкреслюють зв'язок між серйозною шкодою довкіллю та «колоніалізмом поселенців» і засуджують екстрактивізм, тобто видобуток ресурсів. Водночас, підходи корінних народів неоднорідні: зокрема, деякі виступають за розширення екоциду, щоб включити так званий «террицид» – а саме систематичне знищення всіх форм життя, що охоплює як матеріальні, так і духовні екосистеми, а також наявні аргументи про те, що екоцид зливається з геноцидом та етноцидом, коли йдеться про корінні групи, які зазнають насильства з боку зовнішніх груп та капіталістичних систем³¹. Утім, як зауважує професор Гіллет, хоча тезу щодо нероздільності людей і

²⁹ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 7.

³⁰ Там само. С. 8.

³¹ Там само. С. 10.

природи можна зрозуміти в контексті важливості природи для виживання людини, те саме не можна сказати про природу, оскільки природа не покладається на людей, щоб процвітати; отже, аргумент про те, що правові оцінки шкоди, завданої природі, повинні включати людські інтереси, є логічно хибним висновком (*non-sequitur*)³².

Доволі впливовою залишається *школа соціальної корисності*, яка приписує цінність навколишньому середовищу на основі його корисності для людських істот. Це відрізняється від підходу реляційної онтології, оскільки вона явно надає пріоритет людським інтересам і робить захист довкілля умовним та співмірним із його цінністю як ресурсу для людей³³. Цей підхід, зокрема, можна прослідкувати на прикладі Стокгольмської декларації та інших актів міжнародного права.

Наступною є *легалістська школа*, яку можна охарактеризувати тим, що представники цього підходу прагнуть надати більш детальне регулювання щодо того, яка поведінка є протиправною (і тим самим посилити стримуючий ефект криміналізації екоциду) шляхом переліку основних діянь екоциду – адже таким чином громадськість та міжнародна спільнота будуть поінформовані про те, з чого складається екоцид, відповідно до вимоги належної правової процедури уникнення надмірно розмитих та неточних визначень кримінальних санкцій³⁴.

Останньою є *школа екоцентричного пріоритету*, де її представники прагнуть закріпити екоцид як захист проти заподіяння шкоди природі незалежно від будь-яких антропоцентричних інтересів; ці підходи не перелічують основоположні діяння екоциду, але також знижують ключові елементи складів міжнародних злочинів, як-от суб'єктивну сторону (*mens rea*), щоб створити якомога ширшу мережу відповідальності за будь-які діяння, які

³² Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 9.

³³ Там само. С. 11.

³⁴ Там само. С. 12.

об'єктивно можуть завдати шкоди довкіллю. Цей підхід підносить інтереси захисту довкілля над будь-якими противажними антропоцентричними занепокоєннями, включно з тими, що стосуються фундаментальних міркувань законності³⁵.

Враховуючи ці підходи, проф. Гіллет пропонує кооптувати їх задля нормативного закріплення екоциду. Зокрема, у випадку підтримки екоцентричного підходу, *необхідно закріплювати нижчий стандарт наміру* (*mens rea*), тоді як більш легалістські та соціально-утилітарні формулювання вимагають вищого стандарту³⁶. В цьому контексті також не є необхідним наявність певного спеціального наміру. Серед викликів виокремлюють і те, що у випадку суто екоцентричного підходу нормативного закріплення також потребує і інші категорії потерпілих – такі як види тварин, ліси або водні шляхи, що на даний момент, враховуючи юрисдикцію суду, не виглядає ймовірним³⁷.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виходячи з проведеного дослідження, можна дійти до висновку, що підходи до довкілля розвивалися як виклики на загрозу, яку становила війна: як у свій час В'єтнамська війна прискорила розвиток екологічних рухів та науки, так і зараз повномасштабна війна в Україні може посприяти фіналізації тієї задачі, що була поставлена у 1970-х роках юристами під час розробки терміну «екоциду». Але для цього необхідно переглянути існуючі підходи до бачення довкілля в цілому – адже вже неможливо говорити про нього виключно крізь призму негативного впливу забруднення на здоров'я людини, а важливо побачити природу як окремий об'єкт, який має бути захищений в тому числі засобами кримінального права – як для нинішніх, так і майбутніх поколінь. Для цього

³⁵ Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294&>. С. 15.

³⁶ Там само. С. 20.

³⁷ Там само. С. 22.

релевантними видаються екоцентричний підхід, доктрина міжпоколіннєвої справедливості, а також підхід «крізь права людини».

Разом з цим, потребує подальшого доктринального розвитку концептуалізація потенційного геноциду корінних народів через відрізання їхнього доступу до власної землі, яка зберігає культурну і історичну спадщину. Думається, надалі цілком перспективним може бути проведення схожого дослідження на прикладі корінних народів в Україні.

Проаналізувавши сучасні підходи до розуміння та нормативного регулювання екоциду як міжнародного злочину, можна констатувати, що й нині простежується орієнтація на інтерпретацію екологічних наслідків крізь антропоцентричну призму. Такі підходи значною мірою відтворюють попередню доктринальну традицію і не повною мірою враховують власну цінність довкілля, а також масштаб і специфіку шкоди, що завдається природі діяльністю людини. У цьому контексті подальшого аргументованого опрацювання потребує екоцентричний підхід, який, зокрема, може спиратися на компаративний аналіз практик країн Глобального Півдня.

Список використаних джерел

1. Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. 2002. 527 с.
2. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. 34 p.
3. David Zierler. The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. 2011. Published by: University of Georgia Press. 269. C. 25.
4. International Environmental Law, Policy and Ethics. Alexander Gillespie. Oxford University press. 2000. 211 P.
5. Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. *Heinrich-Böll-Stiftung*. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>.
6. Alessandro Pelizzon. Ecological Jurisprudence: The Law of Nature and the Nature of Law. Springer. 2024. 423 p.

7. Matthew Gillett. Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals). Cambridge University Press. 2022. 356 p.
8. Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. 163–177.
9. Edith Brown Weiss. In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyū, Japan. Transnational Publishers Inc. 1992. С. 2.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view.
12. Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.
13. Martin Crook. Capitalism, Colonisation, and the Ecocide- Genocide Nexus. University of London Press. 2024. 253 p.
14. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text.
15. Lauren J. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. 2020. Vol. 14: Iss. 2. P. 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>.
16. Matthew Gillett. Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*. 2025. P. 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294>.

REFERENCES

1. Environmental ethics: an anthology / edited by Adrew Light and Holmes Rolston. C.O.S. Printers Pte Ltd. (2002). 527 с.
2. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham and Solomon Polachek. The Long-Term Health Impact of Agent Orange: Evidence from the Vietnam War. IZA - Institute of Labor Economics. 2021. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep63677>. 2021. 34 p.
3. David Zierler. (2011). The Invention of Ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the Scientists Who Changed the Way We Think about the Environment. Published by: University of Georgia Press. С. 25.
4. International Environmental Law, Policy and Ethics. (2000). Alexander Gillespie. Oxford University press. 211 p.

5. Paola Villavicencio-Calzadilla. The Rights of Mother Earth in Bolivia: Progress and Challenges. *Heinrich-Böll-Stiftung*. URL: <https://www.boell.de/en/2025/01/29/rights-mother-earth-bolivia-progress-and-challenges>.
6. Alessandro Pelizzon. (2024). *Ecological Jurisprudence: The Law of Nature and the Nature of Law*. Springer. 423 p.
7. Matthew Gillett. (2022). *Prosecuting Environmental Harm before the International Criminal Court (Studies on International Courts and Tribunals)*. Cambridge University Press. 356 p.
8. Simon Caney. Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds. *Climate ethics: Essential readings*. 2009. 163–177.
9. Edith Brown Weiss. (1992). In fairness to future generations: international law, common patrimony, and intergenerational equity. The United Nations University: Tokyū, Japan. Transnational Publishers Inc. C. 2.
10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations. July 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1vfhgDY1G06_0lbba_vlF8use3RagJCpB/view
12. Sébastien Jodoin. Crimes against Future Generations: A New Approach to Ending Impunity for Serious Violations of Economic, Social, and Cultural Rights and International Environmental Law. 15 August 2010. URL: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2016/01/WFC_CISDL_2010_Crimes_against_Future_Generations.pdf.
13. Martin Crook. (2024). *Capitalism, Colonisation, and the Ecocide-Genocide Nexus*. University of London Press. 253 p.
14. Rezoliutsiia 61/295, pryiniata Heneralnoiū Asambleieiū 13 veresnia 2007. Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro prava korinnykh narodiv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text [in Ukrainian].
15. Lauren J. 2020. Eichler. Ecocide Is Genocide: Decolonizing the Definition of Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 14 (2), 104–121. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.2.1720>.
16. Matthew Gillett. (2025). Human, all too human': the anthropocentricisation of ecocide. *The International Journal of Human Rights*, 1–28. <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2545294>.

Puhach A. O. Between anthropocentrism and ecocentrism: doctrinal approaches to the criminalization of ecocide at the international level

In the article were analyzed key approaches to understanding the environment using the example of establishing the relationship between the task of

mitigating negative consequences and human activity during armed conflicts – namely, through the example of the Vietnam War and the use of chemical weapons during one of its operations, which gave impetus to the development of environmental jurisprudence. Such approaches can be traced from philosophical ones – such as environmental ethics, environmental justice, deep and social ecology, the animal rights movement, and ecofeminism – to legal ones, specifically the approaches through human rights, rights of nature, and rights of future generations.

In this context, a distinction was made between anthropocentric and ecocentric lenses for analyzing environmental harm, where preference is given either to understanding it through harm to people and the impact on human groups, or attention is focused on the consequences for the environment per se. Furthermore, the author explored the vision of ecocide as a form of genocide in foreign doctrine, using the example of the rights of Indigenous Peoples in Australia, Kenya, and the Americas. A conclusion was drawn regarding the further prospects and challenges of such regulation, particularly its inadequacy and focus on harm to a human group. However, it was noted that such an approach may become relevant for Ukraine as well, using the example of an indigenous people like the Crimean Tatars, and therefore may require further development. Next, the article analyzed the groups of approaches to the criminalization of ecocide proposed by foreign doctrine – namely, the Incremental school, the Relational Ontology school, the Social Utility school, and the Ecocentric Priority school. Using these as examples, the divergence between anthropocentric and ecocentric approaches in doctrine was shown. The potential elements of the international crime – in particular, the level of intent (the subjective element) – depend on the approaches proposed by these schools. Attention was also drawn to the challenges in choosing the ecocentric direction – namely, their application to the already ordered system of international criminal law, including concerning new categories of victims.

Key words: *international criminal law; human rights; ecocide; genocide; environmental crimes; environmental harm.*